

Ujváry Gábor

Magyar sors – magyar hivatás. Hóman Bálint külpolitikai nézetei

„Bár a nemzeti önrendelkezés elvét soha oly határozottan nem hangoztatták, mint napjainkban – emlékezett Hóman Bálint, az egyik legkiválóbb magyar középkor-történész, egykori vallás- és közoktatásügyi miniszter 1945 májusában –, a világot, benne a kis nemzetek életét is a nagy gazdasági és politikai érdekközösségek létesítésére törekvő vezető hatalmak irányítják. [...] Az óriásoknak ebben a gigászi küzdelmében a kisebb nemzeteknek s kiváltképpen a hadak útján élőknek akarva-nem akarva simulniuk kellett a küzdő felek egyikéhez s állásfoglalásuk iránya attól függött, hogy melyik oldalra állva vélték a háborúban való fegyveres részvételt és saját országuk és népük pusztulását elháríthatónak, nemzeti igényeiket kielégíthetőnek?”¹

Hóman Bálint mindezt a Salzkammergut kedvelt üdülőhelyén, Bad Ausseeben írta, a megszálló amerikai katonai hatóság kérésére. 1945 tavaszán menekült ide családjával, miután március 27-én elhagyták Magyarországot.² Tudjuk azonban: már 1942-ban is tervezte, hogy életútját áttekintí³de egyébként is időtől időre feljegyezte politikával – benne kitüntetetten a külpolitikával – kapcsolatos nézeteit.⁴

1945-ös elemzése többé-kevésbé reális volt, még akkor is, ha abban nem tagadta meg korábbi önmagát és német–magyar sorsközösséget hirdető elképzeléseit. Végkövetkeztetése pedig tükrözte: szerzője felismerte, hogy rosszul számított, hiszen külpolitikai fejtegetései pontatlannak, sőt teljesen hamisnak bizonyultak. Maga is tudta: bármely (kül)politikai irány jogosultságát és helyességét

---

¹ *Hóman Bálint: Magyarország szerepe a világháborúban.* Bad Aussee, 1945. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban: OSzKK) Analekta 12.369. (A továbbiakban: OSzKK, Analekta 12.369.)

² Kósa Kálmán, Hóman Bálint gyanúsított kihallgatásáról készült jegyzőkönyv, 1945. november 28. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁSztL), 3.1.9. V–98 692. (A továbbiakban: Hóman-per.) Nagyjából ugyanez – a két forrás szinte teljesen fedi, de részben kiegészíti egymást – megtalálható még: Budapest Főváros Levéltára, XXV. 1/a. Budapesti Népbírói íratok, Büntetőperes iratok, Nb. 864/1946.

³ *Papp István: Angyal Dávid 1942-es naplója. Századok.* 134. (2000.6.) 1429–1448. *Századok,* 2000.6.1942. augusztus 12-i bejegyzés. 1438.

⁴ ÁSztL, 4.1. A–742. Hómann (sic!) Bálint naplója (Részletek Hóman /sic!/ Bálint naplójából). (A továbbiakban: Hóman-napló.)

kizárólag a siker igazolhatja. „Magyarország elbukott a most végéhez ért nagy küzdelemben, barátait – tán önhibáján kívül s mások részvétlensége miatt – rosszul választotta meg, külpolitikája tehát tévesnek bizonyult. Más kérdés azonban, hogy vajon ennek az elhibázott külpolitikának volt-e erkölcsi megalapozottsága?”⁵

Politikusként, de részben történészként is, szinte egész pályáján erre a kérdésre igyekezett válaszolni. Akárcsak céhbeli társainak többségét, őt is felettébb izgatta, hol a helyünk Európában, mi a szerepünk Közép-Európában és a Kárpát-medencében.

Különösen Trianon után váltak számára is kitüntetetten fontossá és érdekessé e problémák. Akkor, amikor szinte mindenkit – különösen a historikusokat – erősen foglalkoztatott: hogyan jutottunk idáig, mi volt az ország feldarabolásának történelmi előzménye, mennyiben vagyunk mi magunk felelősek, és mennyiben hibásak mások mindezt? A *magyarság megtelepülése* című, 1920-ban megjelent művében ő is megírta a saját, történelmi jogokra hivatkozó tanulmányát, amelyben a magyarság Kárpát-medencebeli „primus inter pares” szerepét hangoztatva állította, hogy a magyar királyság a 12. század végén mintegy kilencven százalékaiban homogén, magyar nyelvű állam volt.⁶ A „*cseh–szlovák*” *nemzet történelmi joga Felső-Magyarország felett* címmel 1922-ben napvilágot látott – Václav Chaloupecky cseh tudóssal vitatkozó – publicisztikájában pedig közölte:

„A cseheknek nem volt joguk sem a múltban, sem a jelenben Magyarország semmilyen része felett [...]” Ugyanitt az 1945-ös nyilatkozataihoz hasonló külpolitikai alaptételeket is megfogalmazott: „Magyarország megcsonkítása 1541-ben és 1919-ben a nyugati kultúra vereségét, illetve Kelet előrenyomulását jelenti, azaz akkoriban a törökét, ma pedig a bizánci büszkeség felnevelte szerb és román hatalomét.”⁷

Hóman 1920-ban és 1922-ben – történelmi érvek felidézésével – lefektetett tételei állandósultak szemléletében, a húszas évek végétől a magyar és a német nép egymásrataltságának mind határozottabban vallott doktrínájával bővültek. Jó oka volt tehát 1945 tavaszán a keleti ösellenséggel azonosított szovjet hadsereg elől menekülnie. Nemcsak konzervatív kortársainak döntő többségéhez hasonló, határozott szovjetellenessége, de konzervatív kortársainak jó részétől eltérő erős németbarátsága miatt is. Konzekvens gondolkodásának következmé-

---

⁵ OSzKK, Analekta 12.369.

⁶ Hóman Bálint: A magyarság megtelepülése. Bp. 1920. Minderről bővebben: Várdy Béla: Trianon megnyilvánulása a két világháború közti magyar történetírásban. Aetas; 18. 2003. 3–4. sz.) 286–305.

⁷ Hóman Bálint: Das historische Recht der Tschechoslowakischen Nation auf Oberungarn. Pester Lloyd (Morgenblatt), 1922. május 14. 3–4.; ugyanilyen címmel megjelent még: In: Magyar középkor. Bp. 1938. 189–196. az idézetek: 196. és 190–191. A magyar fordítás a Hóman Bálint munkái című CD-ROM-on olvasható (Bp. é. n.).

nyeivel tökéletesen tisztában volt. A jó barát Thienemann Tivadar számos beszédet írt Hóman egyik németországi útjára⁸ aki hazatérve kijelentette: „Ha a németek elvesztik a háborút, tudom, hogy engem felakasztanak. Ha megtudják, hogy te írtad a beszédeimet, téged is fel fognak akasztani.”⁹ Rónai András, a Hóman vezette Teleki Pál Tudományos Intézet Államtudományi Intézetének vezetője pedig egy 1944. december közepi jelenetet idézett fel, amikor Hóman elmondta, „hogy következetesnek kell maradnia. [...] Ő a németek győzelmére tett, és a konzekvenciákat most le kell vonnia.”¹⁰

E konzekvenciák végső levonására 1946 márciusában, Hóman népbírószági perében került sor, amikor a budapesti népügyészség ellene folytatott eljárásának vádpontjai között kiemelten szerepeltek Hóman helytelennek ítélt külpolitikai döntései: a Szovjetunió elleni hadiállapot megszavazása, a magyar háborús erőfeszítések támogatása. A budapesti népbírószág ítéletében mindezen túl Hóman szemére hányták túlzott németbarátságát, a Német Birodalommal a szellemi együttműködésről kötött 1936-os egyezmény előkészítését és megkötését is. Hómant végül mind az elsőfokú, mind a fellebbviteli bíróság életfogytiglani fegyházra ítélte.¹¹ A per lefolyását nem kívánom részletesen ismertetni, erről kiváló összefoglalót írt Horváth László Béla.¹² Egy biztos: az akkori sajtóban csak „fasiszta kultúrhóhékként” jellemzett, szellemileg messze a vádlói felett álló Hóman politikai értelemben sem volt bűnöző. Kosáry Domokos szavaival élve: „teljesen elképzelhetetlennek tartottam azt, hogy a Hómant ugyanúgy háborús

---

⁸ Mindez valószínűleg 1936-ban történt – bár Hóman a minisztersége alatt 1940-ben is járt Németországban –, mivel egy hamburgi beszédre utal Thienemann, azt pedig pontosan tudjuk, hogy Hóman csak 1936-ban járt Hamburgban. (OSzKK, Fond 15/2. Hóman Bálint önéletrajzi és kortörténeti feljegyzései.) Ugyanakkor a szöveg mégis a háborút, tehát 1940-et említi. Az elmentmondás fő oka az lehet, hogy Thienemann 93 éves korában jegyezte le e sorokat. Nincs okunk kételkedni valóságukban, még akkor sem, ha Thienemann a dátumokat – szellemi frissessége dacára is – már összekeverte.

⁹ OSzKK Fond 152, *Thienemann Tivadar*: Az utókor címére. Bad Hall-i napló, Hóman Bálint és Szekfű Gyula fejezet. Újabb nyomtatásban: *Thienemann Tivadar*: Az utókor címére. Életrajzi feljegyzések. (S. a. r. Koncz Lajos) Pécs, 2010. 51.

¹⁰ *Rónai András*: Térképezett történelem. Bp. 1989. 310–311.

¹¹ ÁSZTL, 3.1.9. V–98 692. A vádirat 1946. február 23-i, az ítélet 1946. március 23-i keltezésű. A Népbírószágok Országos Tanács 1946. augusztus 17-én hozott ítélete részben módosította az elsőfokú döntést. A Szovjetunió elleni hadiállapot beálltának megszavazását már önmagában háborús bűntettnek minősítette, akárcsak Hóman egész politikai tevékenységét. Indokolásuk szerint – a tulajdonképpen bármiféle értelmezésre és büntetésre lehetőséget adó gumi-jogszabály alapján – maga a népbírószági törvény nyilvánítja „háborús bűnösnek azt, aki vezető állásban kifejtett tevékenységével vagy magatartásával elősegítette a háborúba sodródásunkat, illetve ezt vezető állása ellenére megakadályozni nem törekedett.”

¹² *Horváth László Béla*: Hóman Bálint utolsó évei (1945–1951). *Sic itur ad astra* 6. 1993.3–4. 120–229.

bűnös-ként kezeljék, mint a nyilas gyilkosokat. Ez egyszerűen nem azonos kategória.”¹³

Hóman historikusként – jórészt középkori témákat felölelő munkásságában – mindig az összehasonlító szempontokat érvényesítette. Kutatásaiba igyekezett minél több nyugati és keleti forrást bevonni, bár kétségtelen, hogy a magyar középkor bemutatásánál – természetesen a hazaiak mellett – sokkal inkább a nyugati, mint a keleti kútfőre támaszkodott (amiatt is, mivel az előbbiek közül sokkal több jelent meg a nagy forráskiadás-sorozatokban). A húszas években és a harmincas évek elején kifejezetten modern beállítottságú, műveiben gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténeti szempontokat is érvényesítő történetíróként ismerték. Nem csak Magyarországon.

Német nyelvterületen már a *Magyar pénztörténet* (1916) megjelenése óta ismert numizmatikusnak számított. Am az sem volt véletlen, hogy 1929-ben a magyar tudósok közül őt kérték föl a *Cambridge Medieval History* nagy összefoglalójába szerzőnek, az 1301–1490 közötti magyar történelem megírására – amit Hóman meg is tett.¹⁴ Mint ahogy nem véletlenül fordult éppen hozzá 1928-ban hosszú levélben Marc Bloch –, hogy az általa indítandó gazdaságtörténeti folyóiratba – az azóta komoly hírnévre szert tett *Annales d'histoire économique et sociale*-ba – közreműködőként nyerve meg. (Hóman végül ezt nem vállalta, maga helyett Domanovszky Sándort javasolta.)¹⁵ A későbbiekben pedig az olasz királyi akadémia adta ki a *Magyar Történet* Anjouk koráról szóló részének átdolgozott változatát, németül pedig – szintén részben átalakítva – két kötetben látott napvilágot Szekfű Gyulával jegyzett szintézisének általa írt része.¹⁶ Szekfűvel és a Magyar Szemle Társasággal közösen tervezték, hogy két kötetre redukálva, az ottani olvasók ízlésének megfelelően átírva angolul – esetleg majd franciául is – megjelentetik mindkettejük fő művét. Az átdolgozás el is készült, de a miniszter Hóman helyett ezt már kedves tanítványa, Deér József végezte el, Hóman jóváhagyásával. Az angol nyelvű publikálás végül megghiúsult. Hóman

---

¹³ Képsorok. Hóman Bálint 1885–1951. Adalékok az élethez és a korhoz. A Magyar Nemzeti Filmarchívum anyagaiból összeállította az Országos Széchényi Könyvtár Történeti Interjúk Tára. Hanák Gábor filmje. Bp. 2010.

¹⁴ OSzKK, Fond 15/1255. C. W. Previté–Orton levelei Hóman Bálinthoz, 1929. február 17., március 15. és június 7., illetve 1931. november 21.

¹⁵ OSzKK, Fond 15/317. Marc Bloch levele Hóman Bálinthoz, 1928. július, illetve: Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára, Ms 4524/618. Hóman Bálint levele Domanovszky Sándornak, 1928. július 20.

¹⁶ *Bálint Hóman: Gli Angioini di Napoli in Ungheria, 1290–1403.* Roma 1938.

Bálint Hóman: Geschichte des ungarischen Mittelalters. 1–2. Bde. Berlin 1940, 1943.

Minderről ld. még: *Vándor Kálmán: Hóman Bálint.* Ujság, 1935. június 2. 15.

és Deér munkája elveszett, Szekfűé viszont részben ránk maradt, ma már olvasható is.¹⁷

Nyilvánvaló tehát, hogy – Európában is „jegyzett” historikusként – Hóman nagy súlyt helyezett a nemzetközi összehasonlításra, s e közelítése tette érzékennyé a külpolitikai kérdések iránt is. Jelentős munkáiban a magyar uralkodók többnyire nyugati irányultságát, illetve kelettel szembeni, védekező magatartását emelte ki. Legismertebb és legnagyobb hatású szintézisében, a *Magyar Történet* általa írt, Mátyás uralkodásáig tartó fejezeteiben – melyekben a külpolitika amúgy is kitüntetett helyet kapott – igen részletesen összegezte felfogását. Állításainak többségét ma is elfogadjuk, sőt, a magyar külpolitikai gondolkodás meghatározó tételeiként ismerjük.

Meggyőződéssel vallotta, hogy a magyarok Árpád óta Nyugat felé orientálódtak. Már a honfoglalók is „[...] karakter és műveltség tekintetében sokkal közelebb álltak a bajorokhoz, mint bármely más szomszédjukhoz. Bizánc a maga fényűző kultúrájával és túlfejlett államszervezetével [...] a magyar szemnek elérhetetlen távolságban állt. Az övékénel kezdetlegesebb katonai szervezetben, politikai függőségben élő szláv népek – lengyelek, csehek, horvátok, szerbek – kultúrája, idegenszerű erkölcei és szokásai sem vonzották a magyarokat.”¹⁸ A Géza fejedelem óta érvényesülő „defenzív békepolitikával” szemben aztán Szent László és Kálmán alapozta meg Magyarország külpolitikai aktivitását. III. Béla pedig „[...] világpolitikai tényezővé avatta Szent István királyságát, alapját vetette a kései középkorig, Mátyás király haláláig virágzó magyar nagyhatalomnak.”¹⁹

Az Árpád-ház balkáni hegemoniájának kiépítését a tatárok törték meg. „Történetünk további századainak végzetes problémája, a keleti veszedelem ekkor szorította először háttérbe az Árpádok politikáját” – állította.²⁰ Az 1335-ös magyar–cseh–lengyel szövetség megint más utakat jelölt: ennek „nagyszabású külpolitikai koncepciója egyrészt a magyar és lengyel királyi házaknak mind szorosabbá és bensőségesebbé váló rokoni kapcsolatán, másrészt Magyar- és Csehországnak jól felismert gazdasági érdekközösségén, a két ország francia dinasztáinak osztrákellenes, helyesebben Habsburg-ellenes politikáján alapult [...]”.²¹

Nagy Lajos – uralkodásának egy rövid szakaszában – a már Károly alatt is élő lengyel–magyar–nápolyi szövetség „perszonális unióját célzó világbirodalmi

¹⁷ Eötvös Loránd Tudományegyetem, Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, G 635/49–55. Angol és francia nyelvű Magyar Történet (Bisztray Gyula: Adalékok Szekfű Gyula életéhez és munkásságához).

Szekfű Gyula: Rövid magyar történet 1606–1939. (S. a. r. és szerk. Soós István és Póto János.) Bp. 2002.

¹⁸ *Hóman Bálint–Szekfű Gyula: Magyar Történet.* (3. változatlan kiadás.) Bp. 1935. I. köt. 171.

¹⁹ Uo. 417.

²⁰ Uo. 522.

²¹ Uo. II. köt. 77.

gondolat[á]nak” adott helyet, amely „a régi magyar koncepció kereteit mesze túlhaladó imperiális célkitűzésnek”, „utóbb életképtelennek” bizonyult.²² Végül Zsigmond német–római királyi, majd császári címe egyértelmű volt „a magyar külpolitika útját évszázadokra kijelölő német orientáció kezdetével. [...] A királyság külpolitikájában szükségszerűen a defenzív elem jutott túlsúlyra s a dél-keleti veszedelem réme a diplomáciát a nyugati orientáció útjára terelte.”²³

Hóman a *Magyar Történet*ben néha egészen apró részleteket bemutatva, a környékbeli országok fejlődését mindig figyelemmel kísérve foglalta össze Magyarország honfoglalás utáni és középkori külpolitikai hely(zet)ét. 1931-ben pedig esszéisztikus formában rögzítette erről szóló gondolatait, *Külpolitikai írások a magyar történetben* címmel. Áttekintésében – kapcsolódva a *Magyar Történet*ben megfogalmazottakhoz – négy fő külpolitikai koncepciót különített el egymástól: „A keleti orientációnak egyik módja, a XII. században rövid ideig kísértő bizánci s a XVII. századi Erdélyben kényszerűségből követett török orientáció példájára az orosz hatalommal vagy annak bármely exponensével kötött szövetség, a történet tanúsága szerint természetellenes és történetietlen [...]” – „A »turáni« orientációnak viszont a mai elhelyezkedési és erőviszonyok mellett kevesebb reálpolitikai értéke van, mint bármikor történetünk folyamán. Bármily szépen hangzó érzelmi húrokat pendítsen is meg szívünkben a Nyugat trianoni árulása után nagy erővel éledő turáni orientáció poétikus gondolata [...] s az újabban Japántól a Balkánig mindenütt felismerni vélt többi »rokonokkal« való szorosabb érintkezés, e szimpátiákra politikát építeni nem lehet. [...] Az epizód-szerűen feltűnő s mindig irreálisnak, a kétségbeesés politikájának bizonyult keleti orientációval szemben történetünk két reálpolitikai értékű, nyugati irányú koncepciót termelt ki:

- a nyugati kultúrközösség keleti határzónáján élő népeket egyesítő lengyel–magyar–horvát–olasz szövetségnek történetünk folyamán a német hatalommal szemben defenzív s kelet felé expanzív értelemben alkalmazott koncepcióját [...];
- s a német–római birodalommal – mai nyelven: a német és olasz hatalommal – kötött szövetségnek keleti veszedelem esetén időszerű s keleti irányban defenzív természetű koncepcióját [...].”

Hóman ekkor még nem foglalt állást, melyik a helyesebb az utóbbi két koncepcióból. 1931-ben még „csak” történész volt, bár Nemzeti Múzeumi főigazgatóként és tudományszervezőként már jó néhány éve aktív részese volt a külpolitikának is. Annyit azonban mégis megállapított, hogy „a nyugati háttérrel bíró lengyel–horvát–olasz szövetség a német hatalmi aspirációkkal s a közvetlenül szomszédos kisebb hatalmakkal – csehekkel, osztrákokkal, szerbekkel –

---

²² Uo. 205–206.

²³ Uo. 399–401.

szemben járt sikerrel, viszont a német–olasz orientáció nagy keleti veszedelem esetén bizonyult egyedül célravezető politikának.”²⁴

Hóman érzékenyen és – már csak a beszéd, illetve az esszé műfajából adódóan is – éles kontúrokból vázolta föl a múlt diplomáciáját. Nagy ívű, sőt néhol elnagyolt írásában mindmáig elfogadható elemzést adott ezer esztendő magyar külpolitikájának legfontosabb törekvéseiről. Szaktudományi munkásságában a harmincas években lényegében itteni felfogását ismételte. Minisztersége mellett/alatt már nem volt ideje kutatni, újabb művek kidolgozásában elmélyülni. Inkább csak régi gyűjtéseit és munkáit frissítette föl, kiegészítve az újabb szakirodalom megállapításaival. A negyvenes évek első felében a magyar őstörténet szintézisét kívánta megírni, erre azonban már nem –, illetve csak részben – jutott ideje: összegzése befejezését életfogytiglani fegyházbüntetése hiúsította meg.²⁵

A külpolitikai irányok... után néhány esztendővel, gyakorló politikusként, már sokkal konkrétabban és kendőzetlenebbül vallott a szerinte követendő nemzetközi tájékozódásról. 1936-ban a Kormányzó kérésére rövid összegzést adott történelmi helyzetünkről – nagyrészt 1931-es dolgozatára rímelve. „A magyar nemzet a IX. század végén három kultúrszféra határzónáján telepedett meg – állította. – A nyugati latin-kereszténység és latin–germán művelődés, másfelől a délkeleti görög kereszténység és bizánci–szláv művelődés s végül a pogány, majd mohamedán török–tatárság és ennek ázsiai művelődése között a magyar nemzet töltötte be a lengyellel és a horváttal együtt az ütköző szerepét.” A nyugati kulturális hatások is idáig terjedtek.²⁶ 1940 augusztusában, a második bécsi döntést közvetlenül megelőző tárgyalásokra is írt egy emlékeztetőt. Ebben ugyancsak azt bizonygatta, hogy három kultúrkör határán él(t)ünk. Ezek közül a „hun–török” azonban „már kiszorult Európából s így Magyarország a nyugati latin–germán és a bizánci kultúrán nőtt szláv és román világ között áll.” Földrajzi helyzete szerint „a Nyugathoz tartozó zárt egység, szerves és önálló része Közép-Európának.” Történetileg pedig – a Kárpát-medence korábbi lakói közül – egyedül a magyarok „ismerték fel országuk Nyugathoz tartozását”, ami meghatározta keleti irányban defenzív, „a nyugati művelődést védelmező és terjesztő történeti szerepüket.” Magyarországnak Szent István óta ez a „világtörténelmi hivatása”.

---

²⁴ *Hóman Bálint*: Külpolitikai irányok a magyar történetben. In: *Uő: Magyar középkor*. Bp. 1938. 639–662.; az idézetek: 660–662. Ugyanezt – részben átfogalmazva – lásd még: *Hóman Bálint*: Magyar sors – magyar hivatás. Bp. 1942, 131–132.

²⁵ Posztumusz jelent meg töredékes kötete: *Hóman Bálint*: Őseimbek, ősmagyarok. Bp. 2001. Bár a börtönben állandóan kérvényezte, hogy folytathassa munkáját, hiába reménykedett ebben: csak egy-egy alkalommal, néhány napra vagy hétre kapott erre engedélyt: OSzKK, Fond 15/2027–2031.

²⁶ OSzKK, Fond 15/9. Hóman Bálint feljegyzése Magyarország helyzetéről Európában a történelem folyamán (1936. január).

Ezután azonban Hóman aktuálpolitikai fejtegetésekbe kezdett. „A trianoni békével – jelentette ki – a bizánci kultúrájú románok és szerbek térhódítása révén Kelet határa Délen az Alpeseig, északabbra a természetellenes román–magyar határig tolódott el.” Éppen ezért – hangzott a hazánkban szinte osztatlan egyetértéssel találkozó következtetése – Magyarország csak akkor felelhet meg „világtörténelmi hivatásának [...], ha birtokában van a Kárpát-medence politikai hegemoniája s annak keleti és déli természetes határa, ezért [ezek] helyreállítását európai, elsősorban német és olasz érdekek követelik.” Valójában azonban az olaszok, még inkább a németek – nyers, de részükről teljesen érthető hatalmi szempontból – sokkal inkább a térség megosztását, mint egyesítését tartották szerencsésnek, s ezt valószínűleg Hóman is pontosan tudta. (A magyar politikusok többsége e tekintetben ugyanúgy gondolkozott és argumentált, mint ő – habár többségük szintén tisztában volt azzal, hogy követeléseik részben illuzórikusak.)²⁷

1945-ös Bad Aussee-i emlékezésében ismét visszatért e témához. „A magyar külpolitikának a földrajzi adottságokból következő alaptételei: a nyugati tájékozódás és a területi egység biztosítása” – hangsúlyozta.²⁸ Arról persze ez alkalommal is megfeledezett, hogy míg a nyugati orientációval szinte mindenki egyetértett Magyarországon, addig a német–olasz irányzat helyességéről a befolyásos politikusok jó része egyáltalán nem volt meggyőződve.

Hóman saját koráról, a két világháború közötti időszak magyar külpolitikájáról is jó néhányszor kifejtette véleményét. A trianoni rendezés egyedüli „pozitívumának” – sokakhoz hasonlóan – visszanyert függetlenségünket és külpolitikai szuverenitásunkat tartotta.²⁹ 1945-ös visszatekintésében négy külpolitikai irányzatot különböztetett meg az ellenforradalmi Magyarországon. 1. A szociáldemokraták a „radikális-demokrata-szocialista nyugat-európai politikai csoportokkal való együttműködés elvi alapján álltak s több-kevesebb nyíltsággal a Szovjet felé is tájékozódtak.” 2. A nemzetiszocialisták és a nyilaskeresztesek a náci és a fasiszta hatalmakhoz vonzódtak, s „a Német Birodalomnak teljesen behódolva kívánták a nemzet külpolitikai céljait megvalósítani.” 3–4. E két szélsőség közt „a közbeszédben rendszerint »angolbarát« és »németbarát« néven emlegetett, de egyaránt magyarul érző és gondolkodó politikusok és hívek egymással szembenálló két népes csoportja” helyezkedett el. Ők a „magyar külpolitika alapelvei és törekvései – a nyugati tájékozódás, a revíziós törekvések, a keleti veszedelemmel szemben való védekezés s a német hatalom túlkapásai elleni önvédelem – tekintetében egyetértettek, de a célt más úton kívánták megközelíteni [...]”. Az angolbarátok a németekhez közeledésben látták a legfőbb kockázatot. „Csupán

²⁷ Két helyen is megőrződött, más-más dátumozással: Hóman-napló, 20–22. (Pro memoria gróf Teleki Pálnak és Csákyinak 1940. július 8-án. Alapvető tények) és OSzKK, Fond 15/13. (Alapvető tények /Az 1940. évi bécsi tárgyalásokhoz készült áttekintés/).

²⁸ OSzKK, Analekta 12.369.

²⁹ Hóman: Külpolitikai irányok, i. m. 639.

azt hagyták számításon kívül – érvelt némi joggal Hóman –, hogy az angol politika szempontjából Magyarország sorsa nem fontos tényező s hogy számunkra voltaképpen nincs is angol–német kérdés, annál nagyobb súlya van az orosz–német problémának.” A németbarátok ellenben minden rossz forrását Keleten vélték felismerni, s azt gondolták, hogy a német hatalomnak minden „törekvése megtörik a magyarság ellenálló erején, viszont a keleti – román és szláv – beolvasztási kísérletekkel szemben népünknek nincs kellő ellenálló ereje, [ezért] a közvetlenül szomszédos német hatalomhoz simulva vélték céljainkat és törekvéseinket megvalósíthatónak.” Ennek az iránynak a hívei, így ő maga is, fontosnak tartották azonban a nyugati – főleg az angol és az amerikai – kapcsolatokat is, ám „a keleti hatalmakkal szemben az e tájon érdektelen és nagyon is távol eső nyugati nemzetek támogatását még formális szövetség esetében is illuzórikus értékűnek vélték.”

Hóman gondolatrendszerében a magyarságot mindig is megosztó „Kelet vagy Nyugat?” dilemmája így részben – ám megint csak némi joggal – a német vagy az orosz közötti választás lehetőségére egyszerűsödött. Számára ez volt a realpolitika. S bár kétségtelen: a történelmi példák – az államalapítás utáni ellentétek az uralkodó dinasztián belül és az országban, Erdély helyzete az oszmán hódoltság idején vagy akár a Habsburg-ellenes függetlenségi küzdelmek szövetségkeresései (különösen Thököly szerepe, aki 1683-ban Bécsnél a Keletet képviselte a Nyugattal szemben) – annyiban sántítanak, hogy szinte sohasem korlátozódtak a kettő közötti döntésre, Hóman mégis ezt sugallta. Meggyőződésből, de bizonyára saját viselkedésének igazolására is.³⁰

Az angol- vagy németbarátság nehezen feloldható problémáját pedig ő maga úgy vélte feloldani, hogy – mint arra egy tanulmányában Glatz Ferenc találóan mutatott rá – a belpolitikai önállóság megőrzése érdekében kész volt a külpolitikai kollaborációra a németekkel.³¹ Ahogy írta: „Ez a realpolitikai megfontolás vezette a magyar kormányokat, mikor belpolitikában szembehelyezkedtek a nemzeti létünket fenyegető és önrendelkezési jogunkat veszélyeztető nemzeti-szocialista ideológiával és törekvésekkel, de a külpolitikában a még veszélyesebbnek ítélt keleti törekvésekkel szemben a német–olasz nemzetiszocialista hatalmak barátságában, majd szövetségében kerestek támogatást.”³²

Hóman szerint az angol- és a németbarát politikai irányok küzdelme „a németek nagy kezdeti háborús sikerei nyomán elcsendesült.” 1943 nyarától, a német vereségek hatására azonban újra felerősödött. Igaz, ez nem nyilvánosan történt, „hanem a kulisszák mögött, politikai és társadalmi szervezetek kebelében s a Várban a Kormányzó személye körül.” A kormány pedig kettős politikát folyta-

³⁰ OSzKK, Analekta 12.369.

³¹ Glatz Ferenc: Hóman Bálint. Németbarátság történelmi alapokon. Hóman Bálint 1944-ben. In: Uő.: Nemzeti kultúra, kulturált nemzet. Bp. 1988. 304–328. , az idézet: 309.

³² OSzKK, Analekta 12.369.

tott. Hivatalosan hűségéről biztosította a német kormányt, másfelől viszont eltűrte, sőt támogatta a németellenes politika érvényesülését.³³

Csak rövid kitérőként jelzem, hogy ennek a „kettős politikának” Hóman tudományos szempontból maga is kárvallottja volt. 1943 májusában ugyanis, nagyon is vitatható módon, a Magyar Tudományos Akadémia a történészeknek kilenc évente adható nagyjutalmat – a szakbizottság ajánlása ellenére – nem neki, hanem a közismerten németellenes Szekfű Gyulának ítélte. Korábbi barátságuk ezáltal igencsak megromlott, ám az ügynek diplomáciai vonatkozásai is voltak. Az angolszászokkal folytatott béketapogatózások mellékszálaként jól jött ez az „ügy” a háborúból való kiugrást előkészíteni kívánó kormánynak. Szegedy-Maszák Aladár, a külügyminisztérium politikai osztályának vezetője, az angol Foreign Office-nak 1943 június–júliusában írt memorandumában a magyar szellemi élet – az akkori Európában szokatlan – szabadságát többek között azzal bizonyította, hogy hangsúlyozta: a magyar értelmiségiek „a cenzúrától gyakorlatilag nem korlátozva fejthetik ki álláspontjukat. Szekfű Gyula egyetemi tanár, aki közismerten éles ellentétben áll a nemzetiszocialistákkal, nemcsak dékánja lehetett a bölcsészeti karnak az 1942–1943. tanévben, hanem tudományos munkásságának elismeréseként megkapta a Magyar Tudományos Akadémia legnagyobb kitüntetését, az 1943. évi Grand Prix-t. Ellenjelöltje Hóman Bálint korábbi miniszter volt, akinek német szimpátiája közismert.” (Megjegyzem: Hóman nem az ellenjelölt volt, hanem eredetileg az egyetlen jelölt.)³⁴ A Kállay-kormány tehát politikai aduként használta föl egykori minisztere akadémiai megbuktatásának tényét. Bármilyen ellentmondásos is, de ebben az esetben a kormány a hivatalosan meghirdetett elveivel szembehelyezkedő értelmiségiek támogatását élvezve bizonygatta: nem híve saját „hivatalos” politikájának, és szeretne kitörni szorult helyzetéből. Mindebben csak az volt a szerencsétlen, hogy a tudósként valóban elismerésre méltó Hómant – mint majd 1945 után is – politikai álláspontja miatt büntették tudósi minőségében is.

Az 1932 és 1942 közötti kormányok, bennük elsősorban saját külpolitikai fel fogásáról így vallott Hóman: „állásfoglalásunk éppúgy, mint a német hatalom túlzott befolyásának ellensúlyozását célzó olasz–osztrák–lengyel, majd későbbi jugoszláv–bolgár tájékozódásunk is az ezer év óta ható geopolitikai és történeti adottságok s az 1920 óta központi problémának tekintett revíziós törekvéseink gondos mérlegelésével történt. Döntő szerepe volt politikánk kialakításában a nyugati hatalmak és a Népszövetség elutasító magatartásának revíziós és kisebbségvédelmi kérelmeinkkel és panaszainkkal szemben.” Hangsúlyozta, hogy az olasz és a német orientációt még Bethlen István szorgalmazta, az osztrák, a lengyel, a jugoszláv és a bolgár kapcsolatok erősítését viszont a Gömbös, a Darányi

---

³³ OSzKK, Analekta 12.369.

³⁴ Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban. (Összeáll., s. a. r. és a bev. tanulmányt írta Juhász Gyula.) Bp. 1978, 201.

és a Teleki-kormányok, éppen a németekkel szembeni ellensúlyként. (Megint csak meg kell jegyeztem, hogy ez részben valóban így történt, ugyanakkor a Bethlen miniszterelnöksége alatti Itália, de különösen a Német Birodalom még egészen más külpolitikai célokat követett, mint a harmincas években...) Az igazságnak megfelelően Hóman azt is kiemelte, hogy Magyarország a revíziós szándékait békésen kívánta megvalósítani, a háborúból mindenképpen szeretett volna kimaradni.³⁵

1940 novemberében, a két bécsi döntés és Kárpátalja visszaszerzése után Hóman igazolva látta a magyar kormányok 1932 októberétől „következtesen folytatott külpolitikájának helyességét.”³⁶ A szinte minden magyar által követelt revíziós szándékok miatt is a tengelyhatalmak oldalára kényszerültünk. Természetes ugyanis, hogy „a revízió mellett nyilvánosan kiálló Mussolini, majd Hitler támogatást ígérő kijelentéseit a magyar közvélemény örömmel és lelkesedéssel fogadta s a kormány sem zárkózhatott el e fellépés politikai értékelésétől.”³⁷

Hómannak a nemzetiszocialista Német Birodalomról alkotott képe ambivalens volt. 1936-os németországi látogatásakor nagyra értékelte a rendszer addigi gazdasági teljesítményeit, szociális téren tett erőfeszítéseit. Hitlerről szerzett személyes benyomásai – akárcsak sok nyugati tudósítóé is akkoriban – igencsak kedvezőek voltak. Sajtónyilatkozatában leszögezte: „Hitler személyében napjainknak kétségtelenül egyik legnagyobb egyéniségével álltam szemben [...]”³⁸ 1940-ben, Berlinben és Bécsben a német–magyar sorsközösségről tartott előadásában a történelmi kapcsolatok fölvázolása mellett megállapította, hogy „német erőt egységbefoglaló hatalmas Németbirodalom a magyarság természetes hátvédje, az erős és egységes Magyarország a németiség védőbástyája a keleti erőkkkel szemben vívott közös küzdelemben.”³⁹

Szimpatíája mellett azonban sokszor jelezte a Német Birodalommal szembeni fenntartásait. A német tudományos élettel ápolt viszonya sem volt igazán felhőtlen, hiszen a napi politikát sokszor elsődlegesnek tekintő német történettudósokkal szemben Hóman a szakmai becsületet mindig fontosabbnak tartotta politikai meggyőződésénél. A legjellemzőbb példa erre a Magyar Történelmi Társulat 1943. évi közgyűlésén mondott elnöki megnyitó beszéde volt, melyben határozottan bírálta az akkor divatos történeti módszerek politikával való átitatottságát. Mindenekelőtt a német „népiségtörténeti iskolát” és az ezt követő hazai tudósokat, és – burkoltan ugyan, de teljesen érthetően – a fajelméleti ihletésű történet-

---

³⁵ Hóman-per, Hóman Bálint jegyzőkönyv kiegészítése [vallomásaához], 1945. december 13.

³⁶ Hóman-napló, 30. (1940. november 20–21.)

³⁷ OSzKK, Analekta 12.369.

³⁸ O. J.: Hóman Bálint Hitlerről és rendszeréről. A magyar kultuszminiszter tapasztalatai a Harmadik Birodalomban. Függetlenség, 1936. június 7., 8.

³⁹ Hóman: Magyar sors, i. m. 155–156.

írást kritizálta. Egyben óvott attól, hogy a történelem szemléletébe napi politikai szempontokat vegyítsünk.⁴⁰

1937-ben, a *Das Königreich Ungarn* címmel tervezett tanulmánygyűjtemény kapcsán – a berlini egyetem Magyar Intézetének egykori tanársegéde, Otto Albrecht Isbert által jegyzett bevezető tanulmány miatt – került konfliktusba német kollégáival. A külföldi német kulturális propagandát irányító szervezet, a Deutsche Akademie főtitkárának, Franz Thierfeldernek jelezte, hogy Isbert *Ungarn, Land und Volk* című értekezésének a tanulmánygyűjtemény első közleményeként történő megjelentetését igen aggályosnak tartja. Kijelentette: Kánya Kálmánnal együtt azt fontolgatják, hogy visszakérlik a kötetből korábban leadott tanulmányaikat. Isbert sorai – figyelmeztetett – felrúgják azt a megállapodást, amelyet minisztertársával, Bernhard Rusttal kötött, miszerint a német és a magyar szerzők a két nép együttműködésének és megértésének jegyében szólnak majd Magyarországról. Éppen ezért, Isbert kivételével, valamennyi munkatárs került a politikailag kényes kérdések felvetését. Hóman főleg a magyarosításra vonatkozó politikai vádak és a nemzetiségi problémák föderatív megoldására tett javaslatokat kifogásolta Isbert írásában.⁴¹ A kötet végül – gyaníthatóan Hóman kifogásai következtében – sem ezen, sem pedig más címen nem jelent meg.⁴²

A magyar belpolitikában Hóman számos reformintézkedést sürgetett, de semmiképpen sem kívánt olyan jellegű, mindent átfogó változásokat, amilyenek a Német Birodalomban történtek. 1939 májusában, mikor az enyingi körzetben korteskedett a szélsőjobboldali Magyar Nemzeti Szocialista Párt ismert képviselőjével, Festetich Sándorral szemben, nyomatékosan figyelmeztetett: „Ne menjünk bajainkkal a külföld elé. Megdöbbenéssel hallottam, hogy volna magyar ember, aki külföldre és éppen Németországba, vagy Olaszországba viszi a mi belső ügyeinket. [...] Mi magyarok vagyunk, mi magyar nemzeti politikát folytatunk, éppen ezért téved az, aki azt hiszi, hogy becsületet tud szerezni magának akkor, ha idegen segítséggel akar itt megvalósítani valamit.”⁴³

Számtalanszor hangsúlyozta, hogy a németekkel ápolt barátságnak csak akkor van értelme, ha „a teljes viszonyosság és kölcsönösség elve alapján folyik, s ha a nagyobbik nem igyekszik a kisebbik szellemi és politikai önállóságának és nemzeti önkormányzatának megsértésével bizonyítani és kiélni a maga hatal-

⁴⁰ Hóman Bálint: Elnöki megnyitó beszéd. Századok 77. (1943:4–6. sz.) 137–153.

⁴¹ OSzKK, Fond 15/38. (A *Das Königreich Ungarn* című mű megjelentetésével kapcsolatos levelezés /1935–1937/).

⁴² Az Institut für Donauschwäbische Geschichte und Landeskunde (Tübingen) könyvtárában a tervezett kötetnek megtalálható a bekötött (valószínűleg) kefelenyomata, amire Orosz László hívta föl a figyelmet. Ezt láthatta Hóman is, hiszen a tartalomjegyzékében Isbert munkája szerepel az első helyen.

⁴³ „Nem magyar ember az, aki magyar földön idegen példák útját járja...” Székesfehérvári Friss Újság, 1939. május 23. 3.

mát.”⁴⁴ Németbarátsága elvi, történeti alapozottságú, de nem feltétel nélküli volt. Meghallgatta, megértette – ha nem is helyeselte – németellenes beállítottságú barátainak és munkatársainak érveit. Szinte a végsőkig bízott a tengelyhatalmak győzelmében, de legjobb emberei között mégis többségben voltak az ebben erősen kételkedők. Közülük 1946-os perében jó néhányan tanúskodtak mellette. Hómannak pedig volt ereje beismerni, hogy nagy hibát vétett, amikor nem hitte „amit a németek később, lezüllő állapotukban cselekedtek és tettek.”⁴⁵

Mint Kosáry Domokos rámutatott: „A nemzetiszocializmust vádlott [Hóman] nem helyeselte. A nyilas és fasiszta irányt több ízben helytelenítette is.”⁴⁶ Még a budapesti népbíróság ítéletének indokolása is enyhítő körülményként utalt erre: „Érdekes, a népbíróság előtt egy pszichológiai rejtély áll Hóman Bálint tevékenységével kapcsolatban. Ugyanis az egyik oldalon, kifelé, a legteljesebb németbarátságot, a németek legteljesebb kiszolgálását hirdette, és politikai ténykedése is erre irányult, a másik oldalon pedig nagyon sok embernek segítségére sietett, a hozzá közelállóknak, akik többek között az üldözöttekhez tartoztak, továbbá akik a baloldali gondolat képviselői voltak, semmi tekintetben nem ártott, sőt, maga körül ezeket az embereket meghagyta, és rajtuk minden vonatkozásban segíteni akart.”⁴⁷

Hóman igazán aktív külpolitikai szerepet csak a kulturális kapcsolatok irányításában játszott. Már minisztersége előtt is részese volt a tudományos diplomáciának, hiszen a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójaként külföldi magyar kiállítások összeállításában segédkezett, illetve külföldi kiállításokat fogadott a múzeumban. Emellett rendszeresen kérték a tanácsát az Ausztriával kötött 1926-os és 1932-es – levéltári, illetve múzeumi és könyvtári – egyezmények előkészítésénél, különösen az utóbbi esetében. Klebelsberg Kuno egykori pártfogoltjaként és tanácsadójaként részben továbbvitte, részben viszont módosította elődje kulturális diplomáciáját. A tisztán magyar alapítású és fenntartású Collegium Hungaricumokkal szemben – s így Klebelsberg koncepciójától is eltérve – sokkal fontosabbnak tartotta a külföldi egyetemeken, az ottani egyetemi hatóságok által szervezett magyar tanszékek és lektorátusok magyar állam részéről történő támogatását. Joggal vélte úgy, hogy ezáltal a külföldi egyetemek is szívesebben

---

⁴⁴ Hóman-napló, 33. (1940. december 12–19.) E „viszonosságról” a perében is többször szólt. Bernhard Rust tudomány-, nevelés- és népoktatásügyi miniszter 1934-es budapesti látogatásakor is ezt hangoztatta, akárcsak 1936-os berlini útján: Im Zeichen der deutsch-ungarischen Verständigung. Eine Rede des ungarischen Kultusministers und des Ministers Rust in Ofenpest. Deutsche Zeitung, 9. Oktober 1934.; Deutsch-ungarische Freundschaft. Ein Frühstück zu Ehren des ungarischen Kultusministers. Völkischer Beobachter, 26. Mai 1936.

⁴⁵ Uo., 1946. március 18-i vallomása.

⁴⁶ Uo., Deér József 1946. március 19-i, Waldapfel Eszter és Kosáry Domokos március 20-i vallomása.

⁴⁷ Uo., Népbíróság ítéletének indokolása (1946. március 23.)

hoznak létre és tartanak fenn magyar nyelvoktatással és magyar vonatkozású tárgyak oktatásával foglalkozó egységeket.⁴⁸

Hóman minisztersége alatt a Collegium Hungaricumok száma nem, a tanszékeké és a lektorátusoké viszont annál gyorsabban szaporodott. Mindkét intézménytípus működését igyekezett biztosítani. Fenntartásukról is rendelkeztek az akkoriban modernnek és korszerűnek számító, kétoldalú, tudományos, kulturális és oktatási – ahogy akkoriban nevezték, a szellemi együttműködésről szóló – megállapodásokban. Az aktív kulturális külpolitika jegyében 1935-ben Lengyel- és Olaszországgal, valamint Ausztriával (1935: XVII., XVIII. és XIX. t. c.), 1936-ban, majd 1940-ben Németországgal (1937: V. t. c.), 1938-ban Észt- és Finnországgal, valamint Japánnal (1938: XXIII. és XXIX., illetve 1940: I. t. c.), végül 1941-ben Bulgáriával (1941: XVI. t. c.) kötött ilyen szerződéseket. Az egyezményekben rögzítették a szerződő felek tudós- és diákcseréjét, az ösztöndíjasok kölcsönös kiküldését, a tudomány, az irodalom, a művészet, a rádiózás és a sport terén adódó együttműködési lehetőségeket. Többszöröse paritásos alapon megemlékeztek a magyar tanszékekről és lektorátusokról, melyeknek hálózata még a második világháború idején is bővült és gyarapodott. Persze ekkor már kizárólag a semleges vagy a Magyarországgal szövetséges országokban.

Hóman külföldi útjai jórészt éppen ennek az intézményrendszernek a bővítését szolgálták. 1935-ben Ausztriában, Olaszországban és Lengyelországban, 1936-ban és 1940-ben Németországban, 1941-ben pedig Bulgáriában és Jugoszláviában járt, valamennyi alkalommal a kétoldalú kulturális egyezmények előkészítése és aláírása végett. Látogatásai sikeresek voltak, meghívóinak szimpátiáját mindig elnyerte. Megtermett alakja, barátságossága, rendkívüli műveltsége és kedélyessége – akárcsak idehaza, külföldön is – sokaknak megnyerő volt.⁴⁹

Eckhardt Sándor szerint Hóman „kultúrpolitikai vonalon és tudományos téren” nem volt a német szellemi befolyás híve, „mindenkor határozott magyar nemzeti állásponton volt. [...] Vádlott a kultúregyezmények megkötésével, annak következtében, hogy tudósokat tudott a világ minden részébe küldeni, feltétlenül használt Magyarországnak.”⁵⁰ Hóman németbarátként is – részben éppen a német nyomás és terjeszkedés ellensúlyozására – megtartotta, sőt fejleszteni igyekezett Magyarország nyugat-európai és Egyesült Államokbeli kapcsolatait.

⁴⁸ Kulturális külpolitikájáról bővebben ld.: *Ujváry Gábor*: A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”. Ráció, Bp. 2010. „A kultúrpolitikai fegyverletétel önkéntes lenne” című fejezet, 99–347.

⁴⁹ OSzKK, Fond 15/81. Hóman Bálint római látogatására vonatkozó követi jelentések és a magyar állam és a róm. kat. egyház viszonyáról ekkor készített tájékoztatások. (Villani Frigyes február 23-i levele.); OSzKK Fol. Hung. 3084. (Hory András követ Kánya Kálmán külügyminiszternek Hóman lengyelországi látogatásáról és annak politikai jelentőségéről, 1935. november 12., Varsó.); OSzKK, Fond 15/1842. Hóman Bálint – Hory Andrásnak, 1935. november 26.; OSzKK, Fond 15/109. Követjelentések (1933–1941).

⁵⁰ Hóman-per, 1946. március 20-i ülés.

1936-ban egyenesen azt hangoztatta, hogy „amerikai szellemet igyekszik belevinni az ifjúság nevelésébe.”⁵¹ A tényeknek megfelelően állította: „Arra vonatkozólag, hogy kultúrpolitikámban mennyire távol állt tőlem az egyoldalúság, a teljes bizonyítást felajánlva, röviden utalok a francia, olasz, angol, amerikai, svájci, skandináv, finn, észt, lengyel, osztrák, görög, bolgár, más országokba – gyéren bár, orosz földre is – küldött ösztöndíjasok százaira, ugyane viszonylatokban általam létesített egyetemi tanszékek és lektorátusok, intézetek és könyvtárak, népiskolák és népművelő kiállítások, tudóscserék és művészi kiállítások hosszú sorára [...]. [...] 1939. ősz óta az érintkezés nyugattal egyre nehezebbé, majd 1941 vége óta teljesen lehetetlenné vált, s ugyanígy le kellett mondanunk a német megszállás alá került s a háborúba keveredett országokkal való érintkezésről is. 1940 és 1941 folyamán küldötteim – ennek ellenére is – eljutottak Angliába, Amerikába, Franciaországba, Svájcba, s épp e kritikus időszakban jelent meg Kosáry Domokos magyar története s több más munka, tanulmány.”⁵²

A fasiszta vagy nemzetiszocialista eszmék és szólamok egyébként semmilyen kimutatható hatást nem gyakoroltak Hómanra, sőt számos alkalommal kifejtette ellenérveit a német (kultúr)politikai törekvésekkel szemben. Finoman, de keményen és határozottan ezt tette a magyar–német kulturális egyezményről folytatott 1936. évi berlini tárgyalásokon is. Emiatt végül csaknem megghiúsult a szerződés aláírása, a németek kénytelenek voltak több kérdésben is a magyar fél javára engedni. Hóman népbíróági perének tárgyalásakor – a valóságnak megfelelően – kijelentette: „a magyarországi német népcsoport kulturális ügyeinek szabályozása tekintetében és a filmügyekben is nehézségek voltak. Én nem akartam a magyarországi némettség ügyét ebben az egyezményben tárgyalni. Filmügyben a németek követeléseket támasztottak, mondván, hogy a magyar filmeket zsidók csinálják és az egyezményben kvázi ellenőrzés alá akarták venni a filmgyártás kérdését. Mindkét kérdést sikerült a saját felfogásomnak megfelelően, a magyar állásponthoz képest megoldani.”⁵³

Az egyezmény felsőházi vitájában, 1937 elején pedig „határozottan leszögezve négy álláspontját: 1/ kulturális cserét, együttműködést nemzetek között csak a teljes egyenrangúság alapján tud elképzelni s eleve tiltakozik az ellen, hogy a kulturális együttműködés alapján a magyar nemzeti kultúra függvénye legyen a németnek; 2/ hangsúlyozta, hogy a nemzeti kultúrát külön egyéniségnek tekinti, amely fölvesz idegen javakat, ezzel gyarapítja értékállományát, de önállóságát

⁵¹ Hóman miniszter nagy kultúr programot adott. Amerikai szellemben akarja nevelni az ifjúságot. Az Est, 1936. november 4. 4.

⁵² Hóman-per, Hóman fellebbezése a Népbíróságok Országos Tanácsához, dátum nélkül.

⁵³ A tárgyalások menetéről és nehézségeiről kimerítően tudósít Tauschitz, a berlini osztrák követ jelentése Schuschnigg kancellárnak: Österreichisches Staatsarchiv, Archiv der Republik, Neues Politisches Archiv, Liasse Ungarn II/4, 38.854–13/1936, 39.038–13/1936, 39.291–13/1936. K. 791.

Az idézet: Hóman-per, Hóman kihallgatásáról készült jegyzőkönyv, 1945. november 28.

megtartja és egyén marad; 3/ Németországban pedig kifejezetten hangsúlyozta, ami ebben a kérdésben a legfontosabb – s emiatt kisebb német lapokban bírálatban is részesült –, hogy a magyar nemzet etnikai állásponton áll és a fajelméleti álláspontot nem fogadhatja el, a történetileg kialakult erkölcsi nemzet mellett tört tehát lándzsát; 4/ félreérthetetlenül kijelentette, hogy a kisebbségi kérdésben ahogyan ma nevezik, nem tud arra az álláspontra helyezkedni, mint a német társadalmi szervezéssel megbízott vezetők részéről ezt a kérdést megítélik, hogy t. i. a német nemzeten kívül van egy német kultúrnemzet, amely a magyar állam németajkú polgárait is belefoglalja, vérségi alapon.⁵⁴

Végül is az 1936-os szerződésen – a második bécsi döntés ellenszolgáltatásaként – az 1940. augusztusi kisebbségi megállapodás változtatott, amely a német népcsoportnak különleges előjogokat biztosított Magyarországon. Ezt azonban már nem Hóman kötötte meg. Teleki Pál miniszterelnök Bécsből telefonon kért és kapott ehhez hozzájárulást a Budapesten összeült minisztertanácstól.⁵⁵

A legkényesebb külpolitikai döntések meghozatalakor azonban Hóman szinte mindig az utólag tévesnek bizonyult oldalon állt. Nem kívánta Magyarország háborúba lépését, mégis helyeselte a kormány határozatait – a felelősség persze így kollektív volt – a délvidéki bevonuláskor, a Szovjetunió elleni hadiállapot beálltán kimondásakor, az Amerikai Egyesült Államok elleni hadüzenet megszavazásakor. Valamennyi állásfoglalásában „fontos szerepe volt annak a megfontolásnak, hogy ellenkezés esetében a németek és a nekik minden önérzet nélkül behódoló román–szlovák–horvát szomszédok részéről megtorló lépésekkel számolhatunk. [...] Hadbalépésünket – mindezek szerint – az akut keleti veszedelem ellen való védekezés, a Kárpát-medence egységének helyreállítását célzó revíziós törekvés s végül a német megszállás súlyos következményeitől és függetlenségünk teljes elvesztésétől való félelem motiválták.”⁵⁶

A háború befejezésére vonatkozóan 1940 decemberében a következő lehetőségeket vázolta föl: „1./ A tengelyhatalmak, helyesebben a németek totális győzelme; 2./ a magát szárazon tartó Szovjet győzelme, ez következne be angol–amerikai győzelem esetén is; 3./ kompromisszumos béke az angolok és németek között, ami új összeütközés és háború csíráját rejtene magában; 4./ bár ez utópiának látszik: megegyezés az angol–szász hatalmak és a három hatalom közt a Szovjettel szemben.” Arra következtetett, hogy – kivéve, ha a 2. pontban jelzett, kevésbé valószínű (ám végül mégiscsak realizálódó) forgatókönyv valósulna meg – „minden eshetőségre csak úgy készülhetünk fel, ha a háború alatt a legteljesebb hűséggel állunk a tengely, illetőleg az életlehetőségeiért küzdő Németor-

⁵⁴ OSzKK, Fol. Hung. 3084. Hóman 1937. január 20-án, a magyar–német kulturális egyezmény felsőházi bizottsági tárgyalásakor mondott beszédének kivonata.

⁵⁵ Hóman-per, Hóman Bálint jegyzőkönyv kiegészítése, 1945. december 13-i és az 1946. március 19-i ülés.

⁵⁶ OSzKK, Analekta 12.369. Ezen kívül perében is részletesen beszámolt minderről.

szág mellett [...].”⁵⁷ 1941 végén vagy 1942 elején egy ismeretlennek írott levelében viszont már helyesen észlelte, hogy „a németek olyan fába vágják a fejszéjüket ezzel az orosz háborúval, amire ők nem is gondoltak.” A „háborút nem tudják sem fegyverszünettel, sem békekötéssel befejezni, mert gyors döntés itt nincs, sőt azt hiszem, hogy ezen a harctéren a döntés lehetősége egyáltalán nem áll fenn. [...] Ezért – cáfolta meg saját, nyilvános szónoklatokban hirdetett szavait –, bár hadtörténelmi elvi alapon nagyon helyes az a felfogás, hogy Magyarország sorsa a Volgánál dől el, de ebben a konkrét helyzetben ezt nem tartom találónak. [...] Én azt hiszem, hogy egyik fél sem fog győzni.”

Mindebből megint csak érdekes tanulságot fogalmazott meg: a térségben a német befolyás megmarad, a magyarok viszont teljesen háttérbe szorulhatnak. Utóbbi persze be is következett, de nem a németek túlhatalma, hanem a világháborút a vesztesek oldalán végigharcoló magyar politika miatt, s ennek a politikának a sokszor egyébként pontos elemzéseket adó Hóman is részese volt. „Én ugyanis azt hiszem – közölte –, hogy a mi sorsunk már el van döntve Berlinben a politikusok által. Ők már pontosan tudják, hogy hogyan akarják elrendezni az új Európát. [...] A német Európa egy völkisch Európa lesz és nem a mi Európánk a nemzeti, történelmi Magyarországgal. A völkisch Európában a német koncepcióban nem urak, hanem – könnyen – megtűrték lehetünk a saját portánkon.” Érthető, ám a politikai tisztánlátását gátló, zsigeri szovjetellenessége miatt mégis a németbarát irányt támogatta, miközben jól tudta: „Minél hatalmasabb lesz a német győzelem, annál nagyobbak lesznek a rendezés hátrányai a számunkra, még abban az esetben is, hogy ha az egész magyar hadsereggel a Volgán harcoltunk volna. Száz százalékos német győzelem, száz százalékos völkisch Ungarnt jelent. [...] Azt fogják mondani, a magyarok szolgálataik fejében kiélhetik saját fazonjukat a Duna-medencében, nem fogják kitelepíteni őket és már ez is elég jutalom a szövetségi hűségükért. Az urak azonban ők lesznek a Duna-medencében, mert ez szerintük ősi német föld.” Ezért javasolta – megint csak ésszerű megfontolásból – a németbarátság megőrzésével a kivárás taktikáját: „Ne siessünk. Ne akarjunk németebbek lenni a németnél. Tartsuk szárazon a puskaport és gondoljuk meg, hogy mi nem nagyhatalom vagyunk és ne nagyhatalmi fejjel gondolkozzunk.”⁵⁸

1945 késő tavaszán, saját tévedését belátva, egyszerűbb volt már értékelnie. A németimádók és a németgyűlölők szerinte még 1944 elején is: „Egyik félen minden ellenkező tünet ellenére vakon bíztak a német győzelemben, a nemsokára bevetendő csodafegyverek és tartalékok döntő szerepében; a másik félen meg voltak győződve az angol–amerikai déli hadsereg hamaros megérkezésében, Magyarország angol–amerikai megszállásában. Csupán a határaink felé lassan,

---

⁵⁷ Hóman-napló, 40. „1940. decemberi németországi utam után december 21-én Teleki Pálnak átadott pro memoria.”

⁵⁸ Uo. 96–98. Ismeretlennek írt levele, dátum nélkül (1941 vége vagy 1942 eleje).

de biztosan közeledő szovjethatalom erejéről s a románok átállásának a lehetőségéről feledkeztek meg.” Szomorú kísérőjelensége volt mindennek, hogy „akadtak hatalomvágyó magyar emberek is – sajnos – a testtel-lélekkel behódolt szélsőségek körében, akik szívesen felvilágosították őket [a németeket] az »angolbarát zsidóbérencek alattomos üzelmeiről«, aminthogy a Szovjet felé kacsintgató másik szélsőség köréből nyugat fele szálltak a hírek a »hazaáruló németbérencek kárhozatos törekvéseiről. «” S bár több emlékező vagy perében tanúskodó barátja és kollégája említi, hogy Hóman még 1944 végén, 1945 elején is bízott a csodafegyverekben, s – valószínűleg – a legalábbis kompromisszumos békében, ő is úgy gondolta, hogy Budapestet nem szabadott volna védeni, kitéve ezzel a szinte teljes pusztulásnak. „Szálasiék egyetlen mentsége a németek és saját zavaros eszméik diadalába vetett vak bizalmuk és hitük lehetne, de ez sem mentesíti őket az alól a súlyos felelősség alól, hogy némán tűrték, sőt helyeselték az utolsó időben már szinte valósággal romboló dühvel végrehajtott pusztításokat, gazdasági és kulturális értékeink – gyárak, üzemek, hidak, középületek – »harci érdekből« történt tönkretételét.” A nyugatra menekülés során szerzett tapasztalatai eredményeképpen pedig – sokakkal együtt, de már túl későn – Hóman is kigyógyult korábbi németbarátságából: „A németeknek ez az ellenséget is megszégyenítő eljárása az odahaza észlelt kizsákmányolás és erőszakoskodás tüneteivel együtt egyszer s mindenkorra kigyógyította a német földre menekült magyarokat a német–magyar fegyverbarátságba vetett hitből.”⁵⁹

Már az 1944. március 19-i német bevonulás következtében is megrendült hite a németekben.⁶⁰ A megszállást részben a Kállay-kormány kétértelmű politikájának, részben pedig a németek mind kedvezőtlenebb stratégiai helyzetének tulajdonította. Kállayéktól és a Kormányzótól 1943-tól a németek melletti egyértelmű kiállást kért – furcsa módon éppen azért, mert rettegett a német bevonulás kiprovokálásától. Utólag azonban már úgy emlékezett, hogy a németekkel szembeni kiállást is elfogadta volna: „Meggyőződésem szerint mindkét magatartásnak meglett volna a történelem előtt igazolható indoka, csupán a harmadik – az ingadozás politikája – volt indokolhatatlan.”⁶¹ Március 19. után nem fogadta el a felajánlott kultuszárcaát, és a szabadrálbon lévő magyar politikusok közül egyedül volt mersze kemény hangú levélben tiltakozni Edmund Veessenmayernél, a Német Birodalom teljhatalmú magyarországi megbízottjánál. Kifogásolta a német megszállás szokatlan durvaságát, egyben sérelmezte a „magyar nemzeti jelleg adottságainak” figyelmen kívül hagyását, a magyar jognak és alkotmányának mindenben ellentmondó, jogtalan intézkedéseket. Veessenmayer szerint a

⁵⁹ OSzKK, Analekta 12.369.

⁶⁰ Hóman-napló, 111–121. 1944. március 19. „Saját használatra készült feljegyzés.”

Ugyanezt – kiváló kísérőtanulmánnyal – közölte: *Glatz Ferenc*: Hóman Bálint. Németbarátság történelmi alapokon. Hóman Bálint 1944-ben. In: Uő.: Nemzeti kultúra – kulturált nemzet Kosuth, Bp. 1988. 304–328.

⁶¹ OSzKK, Analekta 12.369.

levél „meglehetősen erős ellenzést, illetőleg óvást jelentett. [...] Én Hóman levelét komolyan vettem, mert politikai körökből ez volt az egyetlen megnyilvánulás, amely a német megszállással szemben világos ellenérzést fejtett ki.”⁶²

1945-ben Hóman már tökéletesen tisztában volt korábbi, jórészt külpolitikai természetű⁶³ hibás döntéseinek – következményeivel. A fegyházban is méltósággal és nagy lelkerővel viselte szomorú és méltatlan sorsát, amit a börtönből családjához írt levelei és rabtársainak emlékezései is világosan bizonyítanak.

A perében rá kirótt ítéletet túlzott és elhibázott, a bánásmód, amelyben 1945 után részesítették, elfogadhatatlan volt. Még akkor is, ha valóban téves útra lépett, amikor 1938-ban, addigi szakpolitikusi tevékenységét feladva, fokozatosan bekapcsolódott a nagypolitikába, és szerencsétlen döntésekhez adta a nevét – amelyeknek viszont sohasem volt közvetlen kezdeményezője. Büntetésének és bűnhődésének mértéke aránytalan volt elkövetett cselekedeteihez képest. Elítélésének következményei pedig máig hatóak: az egyik – ha nem „a” – legkiválóbb magyar középkorász szakmai rehabilitációja politikai hibái miatt várat még ma is magára. Miközben az utóbbiak súlya kisebb, mint tudósként szerzett érdemei.

---

⁶² Hóman-per, 1946. március 20-i ülés. Ugyanitt – Hómannak a Népbírószágok Országos Tanácsához intézett fellebbezése és Vészy Mátyásnak, Hóman védőjének levele mellett – található Hóman Veesenmayernek írott, 1944. március 27-i levele.

⁶³ A belpolitikai jellegűekre – mindenekelőtt a zsidókérdésben elfoglalt álláspontjára – itt nem tértem ki, erről ld.: *Ujváry Gábor*: A politikus Hóman Bálint. In: Uő.: A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”. Ráció, Bp. 2010. 59–97.